

[Articol apărut în *Revista 22*, nr. 49, 4-10 decembrie 2007, pp. 10-11]

.....

Andrei Oișteanu

***MIHAIL SEBASTIAN ȘI MIRCEA ELIADE:
CRONICA UNEI PRIETENII ACCIDENTATE****

Perioada amniotică (1932-1933)

În arhiva *Muzeului Național al Literaturii Române* există un set de fotografii de o valoare deosebită. Sunt poze ale unui grup de tineri în jur de 25 de ani, fericiți, aflați într-un “joc de-a vacanța” în Munții Bucegi. În fotografiile făcute în iulie 1932 îi descoperim pe Mircea Eliade (recent întors din India), Mihail Sebastian (recent întors de la Paris), Haig Acterian, Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Mihai Polihroniade, Marietta Sadova, Floria Capsali, Petru Comarnescu, poate și Leny Caler etc.¹ Români, evrei, armeni, greci ș.a.m.d. Eterogen din punct de vedere etnic, era un tip uzual de grup de prieteni în Bucureștiul interbelic. Când se vorbește de orașe tolerante și multietnice în România Mare, de regulă se dau ca exemple Timișoara, Cernăuți, Brăila și alte câteva. Întotdeauna se uită Bucureștiul, care a fost și el un oraș multietnic, multicultural și multiconfesional.

Anii ‘20 și începutul anilor ‘30 urmau miraculoasei date de 1 decembrie 1918. “România are atâta noroc – declarase ironic P.P. Carp – că nu mai are nevoie de politicieni”. România Mare trăia o scurtă perioadă cvasi-paradisiacă, cu o generație de tineri intelectuali care, pentru prima dată în istorie, cum credea Mircea Eliade, nu mai avea de îndeplinit vreo misiune istorică. O “perioadă amniotică”, cum a numit-o Ioan Petru Culianu, referindu-se la starea fătului, protejat de amnios în uterul matern.² În termenii lui Eliade (cel din *Mitul eternei reîntoarceri*), “teroarea istoriei” acționa mai blând. Ca atare, și “boicotarea istoriei” putea fi aplicată mai blând. Probabil că tocmai lipsa unei “misiuni naționale” comune (sau măcar a unui “pericol comun”, care să fi generat sindromul “cetății asediate”) a atomizat societatea și a dus la brutala “cădere din Paradis” și la eșecul politic cunoscut.

Prietenia dintre Eliade și Sebastian a fost una de excepție, nu numai prin profunzimea ei, dar și prin modul accidentat în care s-a manifestat. O prietenie dostoievskiană, dacă n-ar fi și eugenionesciană. Pentru că, la un moment dat, în jurul lui Sebastian-Béranger România se rinoceriza în cercuri concentrice, atingând ultimul și cel mai intim cerc – cel al prietenilor.

În apărarea lui Sebastian (1934-1935)

În 1934, după apariția romanului *De două mii de ani*, cu infama prefață semnată de Nae Ionescu, Eliade îi ia public apărarea prietenului său Sebastian, intrând în polemică cu mentorul lor comun. Printre altele, în articolul său Eliade se ridică împotriva “certitudinii damnației evreilor” și a opiniei lui Nae Ionescu că evreii

și-ar fi ratat iremediabil accesul la mântuire. *Extra Ecclesiam nulla salus*, în formularea lui Origene. A judeca astfel, scrie Eliade, înseamnă “a interveni în libertatea lui Dumnezeu”, care “poate mântui oricum, pe oricine”. În alte două articole, Eliade continuă această controversă cu teologul Gh. Racoveanu, coleg la **Cuvântul** cu Eliade și Sebastian. Sunt totuși “anumiți evrei”, admite Eliade, care “sunt fiii Diavolului”. Aceștia “nu-și vor găsi mântuirea”³.

Evident, gestul lui Eliade de a sări în apărarea publică a prietenului său Sebastian este un fapt lăudabil și curajos. Era momentul în care Sebastian era atacat din toate părțile, din dreapta și din stânga, de legionari și de comuniști, de români și de evrei, de prieteni și de dușmani. Pentru românul P. Nicanor, de pildă, “factura intelectuală [a lui Sebastian] este eminentemente huliganică”, iar pentru evreul Isaac Ludo, Sebastian este un “dramatic rozător de ciolane”, o “lichea”, un “ticălos”, o “dejecție a ghetoului evreiesc.” Pe scurt, Sebastian era prea evreu pentru naționaliștii români și prea român pentru naționaliștii evrei.⁴

Dar Mircea Eliade a abordat problema iudeofobiei dintr-o perspectivă cumva prea “rece”, prea “tehnică”, strict teologică. Conștient sau nu, el a ignorat complet perspectiva politică (nu mai vorbesc de cea morală) a antisemitismului. Atunci, la jumătatea anilor ‘30, evreii din România (și din Europa) aveau nevoie de salvare fizică, nu metafizică. Ei aveau nevoie de mântuire mai mult pe pământ, în viață fiind, decât în cer, după moarte. Sebastian însuși a amendat cu sarcasm această controversă teologică: “Nu-mi recunosc nici un drept să spun vreun cuvânt în această dezbatere [dintre Eliade și Racoveanu], care, în plus, în fondul ei, îmi este profund și total indiferentă. Am o vagă impresie că, după moarte, nu voi fi judecat cu textele d-lui Racoveanu. Iar dacă mă înșel, facă-se voia lui Dumnezeu”⁵.

Totuși, Sebastian a apreciat enorm faptul că prietenul său a fost unul dintre foarte puținii (dacă nu chiar singurul) care i-a luat apărarea. Pe pagina de gardă a volumului **Cum am devenit huligan**, Sebastian i-a compus o dedicație din care rezultă grațitudinea sa: “Lui Mircea, care nu mi-a dat dreptul să disperez în suportarea acestor mizerii aici [în carte] povestite – și care nu vor supraviețui, dacă vor supraviețui, decât pentru că și el a spus un cuvânt – cel mai frumos. Mihai, 1935.”⁶

Între dragoste și ură (1936-1939)

Dar lucrurile au evoluat cu repeziciune. În anii 1936-39, prietenii lui Sebastian erau stingheriți de prezența lui și tăceau atunci când el intra în încăpere. Doar cățeaua Joyce, a lui Eliade – neinfestată de morb – “urla de bucurie” la vederea lui. “Singură ea – își notează Sebastian – își aducea aminte că a fost o vreme în care în casa aceea eu eram oarecum la mine acasă” (30 VIII 1938). “Suntem în plină disoluție a prieteniei noastre”, scrie Sebastian în jurnal despre relația lui cu Eliade. “Nu ne vedem zile de-a rândul – și, când ne vedem, nu mai avem ce să ne spunem” (25 III 1937). Prietenii schimbau vorba la apariția lui Sebastian. Câteodată, disperat fiind, Sebastian însuși îi cerea lui Eliade schimbarea subiectului. “Dar e posibilă în astfel de condiții o prietenie?”, își nota el în **Jurnal** la 4 aprilie 1937.

În decembrie 1937, Sebastian simte că e pe cale să-și piardă toți prietenii,

inclusiv “prietenu cel dintâi și cel din urmă, Mircea” (19 XII 1937). Într-adevăr, atunci, cu câteva zile înainte de alegerile din 20 decembrie 1937, apăruse faimosul text nefast “De ce cred în biruința mișcării legionare”, semnat de Eliade în publicația de extrema dreaptă *Buna Vestire*. “Poate neamul românesc să-și sfârșească viața... surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfârtecat de streini?”, transcrie stupefiat Sebastian în *Jurnal* un fragment din textul publicat de Eliade (17 XII 1937). Lungi și aprinse, disputele politice dintre ei în acel frământat an 1937 nu reușesc să lămurească lucrurile. “[Mircea] nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivități așa de catastrofale”, conchide Sebastian (2 III 1937).

Întâlnirile dintre cei doi prieteni se răresc până la dispariție: “[Sunt] aproape două luni de când nu l-am mai văzut pe Mircea”, scrie Sebastian în jurnal la începutul anului 1938. “Să las să se destrame mai departe singure lucrurile? Să le pun punct cu o explicație finală? Mi-e așa de silă, încât aș prefera să tăcem definitiv, și eu, și el. N-am ce să-l întreb, și desigur n-are ce să-mi spună. Dar, pe de altă parte, e o prietenie de ani de zile, și poate că i-am fi datorat acestei prietenii un ceas sever de despărțire” (13 I 1938).

Atunci când, după jumătate de an, totuși se întâlnesc, Sebastian nu știe cum să gestioneze relația cu Eliade. Fără să le poată controla, sentimentele sale pendulează între simpatie și antipatie, între dragoste și ură. “Duminică seara, masa la Mircea. Revăzut după atâta vreme, e neschimbat. Îl priveam, îl ascultam, cu mare curiozitate. Gesturi pe care le uitasem, volubilitatea lui nervoasă, o mie de lucruri aruncate în dezordine, la nimereală – în totul simpatice, de treabă, cuceritor. Mi-a greu să nu-mi fie drag. Dar am atâtea lucruri să-i spun despre *Cuvântul*, despre Gardă [de Fier], despre el și despre neiertările lui compromisuri. Nu există scuză pentru degradingolada lui politică. Eram decis să-i vorbesc fără menajamente. De altfel, nici nu mai am ce menaja. Chiar cu asemenea reveniri, prietenia noastră e terminată” (12 IV 1938).

La 1 septembrie 1939, Hitler declanșează războiul. Mircea Eliade este, cum își notează Sebastian în jurnal, “mai filogerman decât oricând, mai antifrancez și antisemit decât totdeauna”. “Ceea ce se întâmplă la frontiera din Bucovina e un scandal – îi spunea Eliade lui Petru Comarnescu –, căci noi valuri ovreiești pătrund în țară [din Polonia]. Decât o Românie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german.” Eliade avea aceeași problemă ca în decembrie 1937, când scria textul “De ce cred în biruința mișcării legionare”, – obsesia “invadării României de către jidani”. Din “prietenu cel dintâi și cel din urmă”, cum încă îl considera în decembrie 1937, Eliade este degradat de Sebastian, devenind în mai puțin de doi ani “fostul meu prieten” (20 IX 1939).

“Iphigenia sau jertfa legionară” (1939-1941)

În decembrie 1939, după eliberarea sa din lagărul de la Miercurea Ciuc, Mircea Eliade scrie piesa *Iphigenia*. În viziunea lui Eliade, fiica regelui Agamemnon nu numai că nu se opune să fie jertfită pe rug, dar chiar face elogiul auto-sacrificiului, a jertfei “pentru mântuirea celorlalți”. Ea ar fi putut să evite decizia oraculară (prin căsătoria cu Ahile), dar a preferat să se “arunce în brațele morții” (“să se căsătorească

cu moartea”, cum ar spune Eliade), pentru a permite armatei grecești să plece la războiul troian. Trimiterile la *Legenda Meșterului Manole* sunt evidente în piesă: “Nu voi fi zidită – își motivează Iphigenia sacrificiul – la temelia unei mărețe clădiri, ca s-o însuflețesc și să-i dau viața”, ci la temelia victoriei asupra Troiei. Alegerea subiectului marțial și semnificațiile piesei sunt străvezii. Cultul morții și exaltarea sacrificiului pentru patrie făceau parte din retorica discursului legionar.

Premiera piesei are loc pe 12 februarie 1941, la 18 zile după rebeliunea legionară. Un fragment din *Jurnalul* lui Sebastian este concludent: “Premiera *Iphigeniei* lui Mircea Eliade la [Teatrul] Național. Se înțelege, nu m-am dus. Mi-ar fi fost imposibil să mă arăt la nu importă ce premieră, și cu atât mai puțin la una care, în mod fatal (autor, interpreți, subiect, public), trebuie să fi fost un fel de reuniune legionară. Aș fi avut impresia că asist la o «ședință de cuib». [...] Textul e plin de aluzii și subînțelesuri (pe care le remarcasem încă de anul trecut, la lectură) [...]. Simbolul mi se pare cam gros totuși: «Iphigenia sau jertfa legionară», s-ar putea numi piesa în subtitlu. Acum, după cinci luni de guvernare [legionară] și trei zile de rebeliune, după atâtea asasinate, incendii și prădăciuni – nu se poate spune că nu se nimerește” (12 II 1941). După circa o lună, Sebastian se duce totuși să vadă piesa. Comentariile lui din *Jurnal* sunt mai puțin radicale. Totuși, el observă “pe alocuri supărătoare intenții legionare” (6 III 1941).

S-a spus că, în acea perioadă, Mihail Sebastian era deosebit de suspicios și subiectiv. Chipurile, era un obsedat care vedea “intenții legionare” peste tot, chiar și acolo unde nu erau. Dar o “descifrare” similară a mesajului piesei a făcut și tânărul I.P. Culianu peste patru decenii, în Italia, în cu totul alt context socio-cultural-politic. Citind scenariul piesei *Iphigenia* în 1977, Culianu descoperă “cu o anumită surpriză și cu amărăciune” asocierea maestrului său la ideologia Mișcării Legionare. Este vorba de o “poziție ideologică” jenantă, care – conchide Culianu – “ni se pare, astăzi, absolut de neînțeles.”⁷

Nu este întâmplător faptul că în 1951 câțiva legionari români au publicat în Argentina scenariul tragediei *Iphigenia*. Eliade însuși a operat câteva modificări. El a adăugat și o scurtă prefață: “Public cu bucurie, dar și cu strângere de inimă, această piesă de tinerețe, care plăcea atât, când a fost scrisă, prietenilor mei Haig Acterian, Mihail Sebastian, Constantin Noica și Emil Cioran”. De altfel, el dedică lui Haig Acterian și Mihail Sebastian – “doi dintre cei mai buni prieteni” –, “acest text, pe care l-am iubit împreună în amurgul tinereții noastre.”⁸ În 1951, când apăreau aceste rânduri, Mihail Sebastian nu mai avea cum să-și exprime rezervele față de o astfel de afirmație. El recunoaște totuși în jurnal că, de jenă să-i spună prietenului său adevărul în față, a mimat aprecierea față de scenariul piesei: “După [ce am citit] *Iphigenia* am acoperit cu câteva exclamații admirative nemulțumirea mea reală” (28 II 1940).

O întâlnire ratată (1942)

În vara anului 1942 Mircea Eliade vine în București de la Lisabona, cu un mesaj de la Salazar către Ion Antonescu. Va fi ultima lui vizită în țară. Eliade se vede cu “prietenii legionari” și cu “toți prietenii din *Criterion*,”⁹ mai puțin cu Mihail

Sebastian. Acesta își notează copleșit în jurnal: “Am aflat mai de mult – dar am omis să însemnez aici (atât de puțină importanță începe să aibă pentru mine?) – că Mircea Eliade e în București. Se înțelege, n-a căutat să mă vadă și n-a dat nici un semn de viață. Altădată mi s-ar fi părut odios: ba chiar imposibil, absurd. Acum mi se pare firesc. E mai simplu, e mai clar. Cu adevărat, nu am nimic, absolut nimic nici să-i spun, nici să-l întreb” (23 VII 1942).

S-a speculat mult pe marginea motivelor pentru care Eliade l-a evitat pe Sebastian în vara anului 1942. În “Dosarul Mircea Eliade”, apărut în 1972 în revista israeliană *Toladot*, a fost formulat un motiv cinic: “Mircea Eliade ca diplomat cunoștea desigur soarta ce se pregătea evreilor. Ce rost avea să-l mai vadă pe fostul său prieten, sortit morții?” Este adevărat că în acea vară Ion Antonescu și Gustav Richter (reprezentantul lui Eichman în România) semnaseră un act vizând deportarea evreilor în lagărele de exterminare din Polonia. Sebastian însuși citează în jurnal, la 8 august 1942, publicația *Bukarester Tageblatt*, în care se vorbea pe larg despre planul de a transforma România, până în toamna anului 1943, într-o țară fără evrei (*Judenfrei*). Această explicație a evitării lui Sebastian de către Eliade este prea macabră pentru a o putea considera adevărată.

Într-o scrisoare din 6 iunie 1972, profesorul israelian Gershom Scholem i-a cerut lui Eliade explicații în aceste (și alte) privințe: “În lunga perioadă de când te cunosc, nu am avut nici un motiv să cred că ai fost antisemit, cu atât mai mult un conducător al antisemitismului. Te consider un om sincer și drept, pe care îl privesc cu mult respect, de aceea mi se pare normal să-ți cer să-mi spui adevărul. Dacă este ceva de spus asupra acestui lucru, să fie spus, și atmosfera acuzațiilor generale sau specifice să se clarifice.” Printre altele, Eliade i-a răspuns lui Scholem că la București, în vara anului 1942, se simțea urmărit de agenți ai Gestapo sau ai Siguranței Statului și că nu a vrut să îi pună pe urmele lui Sebastian, provocându-i astfel un necaz în plus.¹⁰ Aceeași justificare puțin credibilă o furnizează Eliade în *Memoriile* sale, scrise tot în anii '70, dar nu și în jurnalul ținut în Portugalia.¹¹

În octombrie 1946, la Paris fiind, Eliade reia în jurnal subiectul relației sale cu Sebastian: “Nu mă voi consola niciodată că nu l-am revăzut [pe Mihai] în august [iulie, de fapt] 1942, când m-am întors, pentru o săptămână, la București. Mi-era, atunci, rușine de mine – consilier cultural la Lisabona – și de umilințele pe care le îndura el, pentru că se născuse și voise să rămână Iosif Hechter. Acum, mă zbat, inutil, în iremediabil.”¹² Cred că abia aici, în acest fragment de jurnal, Eliade a mărturisit adevărul. De fapt, Mircea Eliade se simțea rușinat și responsabil, ca parte a unui regim care îl discrimina și îl anihila civic pe prietenul său Mihail Sebastian.

Post-mortem (1945-1980)

În decembrie 1944, Sebastian încearcă în jurnal o retrospectivă nostalgică asupra relației sale cu Mircea Eliade: “Plimbările noastre pe munți, verile la Breaza, jocurile în curtea Floriei [Capsali], în [strada] Nerva Traian, anii noștri de prietenie frățească – și pe urmă anii de confuzie, de destrămare, până la ruptură, până la dușmănie, până la uitare. Totul e mort, dispărut, pentru totdeauna pierdut” (13 XII

1944). Este una dintre ultimele însemnări din jurnalul lui Sebastian. Peste câteva luni, la 29 mai 1945, scriitorul moare călcat pe stradă de un misterios camion.

La aflarea morții lui Sebastian, Eliade este copleșit. Încă la Lisabona, el își notează în jurnal chiar în ziua de 29 mai: „Vestea mă emoționează prin absurdul ei. Mihai a trăit, fără îndoială, o viață de câine în acești ultimi cinci ani. A scăpat de masacrele rebeliunii din ianuarie 1941, de lagărele antonesciene, de bombardamentele americane, de tot ce-a urmat după lovitura de stat din 23 august. A văzut căderea Germaniei hitleriste. Și a murit printr-un accident de circulație, la 38 de ani!... Îmi amintesc prietenia noastră. În visurile mele, era unul dintre cei doi-trei oameni care mi-ar fi făcut Bucureștiul suportabil. Chiar în climaxul meu legionar, l-am simțit aproape. Am câștigat enorm din prietenia lui. Contam pe această prietenie, ca să mă reîntorc în viața și cultura românească. Și acum – s-a dus, călcat de o mașină! Cu el, se duce încă o bucată bună, și foarte frumoasă, din tinerețea mea. Mă simt și mai singur. Majoritatea oamenilor pe care i-am iubit sunt acum dincolo... La revedere, Mihai!”¹³

Când peste 35 de ani, în 1980, are posibilitatea să se revadă la Paris cu Beno, fratele lui Mihail Sebastian, Mircea Eliade exultă: “Scrisoarea ta m-a emoționat nespus – și a emoționat-o și pe Christinel, care vă cunoaște pe toți trei [frații Hechter], din tot ce i-am povestit în cei 31 de ani de căsătorie. Inutil să încerc să-ți mărturisesc mai mult; mi-ar trebui zeci, sute de pagini [...]. Aștept să-ți aud glasul, să te aud vorbind despre *De două mii de ani*, să-l regăsesc pe Mihai [...]. Te îmbrățișez cu veche prietenie, Mircea.”¹⁴

În cultura română sunt multe mari personalități, dar nu sunt multe mari prietenii între personalități. Relația dintre Sebastian și Eliade a fost cred o astfel de prietenie, chiar dacă una accidentată.

Note

* Prelegere ținută la *Universitatea Ebraică* din Ierusalim (24 X 2007) și la sediul *UNESCO* din Paris (24 XI 2007) cu prilejul centenarului nașterii lui Mihail Sebastian. Colocviul de la Ierusalim a fost organizat de Universitatea Ebraică (Moshe Idel, Ditzza Goshen, Leon Volovici) în colaborare cu ICR Tel Aviv (director Madeea Axinciuc), iar colocviul de la Paris a fost organizat de ICR Paris (director Magda Cârnelci) și de Reprezentanța română la UNESCO (ambasador Nicolae Manolescu).

1) Mircea Eliade își aducea aminte de aceste momente ca de o perioadă adamică, petrecută înainte de “încurcarea limbilor” și de “surparea turnului Babel”: “Vorbeam toți pe rând sau laolaltă, și printre râsete și întreruperi ne auzeam și ne înțelegeam. Fiecare din noi, în felul lui, își regăsea vacanțele copilăriei și adolescenței. Ne împrietenisem destul ca să nu ne mai dăm seama că ne simțim bine împreună, că reușeam să fim spontani fără emfază, nici vulgaritate. Săptămâna aceea petrecută pe Bucegi ne-a încântat într-atât, încât am hotărât să revenim în fiecare vară.” Vezi M. Eliade, *Memorii (1907-1960)*, vol. I, Humanitas, 1991, p. 248.

2) I.P. Culianu, *Mircea Eliade*, Polirom, 2004, p. 216.

3) Vezi cele trei articole publicate pe această temă de Mircea Eliade: “Iudaism și Antisemitism” (*Vremea*, 347, 1934), “Creștinătatea față de iudaism” (*Vremea*, 349,

1934) și “O ultimă lămurire” (*Vremea*, 352, 1934).

4). Despre “evreitatea” și “românitatea” lui Sebastian, vezi A. Oișteanu, “Criza identitară a lui Mihail Sebastian”, în *Sebastian sub vremi*, vol. coordonat de Geo Șerban, Universal Dalsi, 1999, pp. 163-168

5) M. Sebastian, *Cum am devenit legionar*, Ed. Cultura Națională, București, 1935.

6) M. Handoca, “Mircea Eliade și Mihail Sebastian”, în *România Literară*, nr. 22, 1997.

7) I.P. Culianu, *Mircea Eliade*, ed. cit., Polirom, 2004, p. 328.

8) M. Eliade, *Iphigenia*, Valle Hermosa, Ed. Cartea Pribegiei, 1951; volum publicat în românește de o editură legionară din exil.

9) M. Eliade, *Jurnalul portughez*, Humanitas, 2006, vol. I, p. 132.

10) M. Eliade, *Europa, Asia, America. Corespondență*, Humanitas, 2004, vol. III, pp. 132-140.

11) M. Eliade, *Memorii*, vol. II, Humanitas, 1991, p. 67; M. Eliade, *Jurnalul portughez*, ed. cit., vol. I, pp. 130 ș.u.

12) M. Eliade, *Jurnal*, vol. 1 (1941-1969), Humanitas, 1993, p. 88.

13). M. Eliade, *Jurnal portughez*, ed. cit., vol. I, pp. 365-366. Din această adnotare din jurnal rezultă faptul că Mircea Eliade a avut cunoștință de crimele împotriva evreilor din timpul pogromului de la București (21-23 ianuarie 1941), de deportarea evreilor în lagărele din Transnistria, de “viața de câine” îndurată de prietenul său care “se născuse și voise să rămână Iosif Hechter.” Eliade nu are scuza că, fiind departe de țară, nu a știut de soarta evreilor din România. Cu toate acestea, nu a consemnat (în jurnale, în memorii sau în scrisori) atrocitățile antievreiești cu care a fost contemporan.

14) M. Eliade, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. III, pp. 141-142.